

МИНАЛО

1/1999

СЪДЪРЖАНИЕ

СЪДЪРЖАНИЕ

СРЕДНИТЕ ВЕКОВЕ

Стефан Чурешки. Един различен поглед върху вярата на ранносредновековните българи според някои успоредици в средновековните и античните извори 5

Николай Марков. Бележки за софийския железодобив през османския период 26

НОВОТО ВРЕМЕ

Ваня Рачева. Руският политически фактор и българската идея за автономия (1806-1829) 36

Мария Златкова. Непубликувани писма на Богдан Филов (продължение от миналия брой) 48

Людмил Петров. Генерал Васил Бойдев и неговите „спомени“ за мисията му в Москва през есента на 1939 г. 58

Ивайло Кискинов. Политиката на правителствата на Отечествения фронт в Западните покрайнини 64

ПОРТРЕТИ

Димо Тодоров. Архиепископ Йосиф Соколски 73

ОСМИСЛЯНЕ НА ИСТОРИЯТА

Марин Поповски. Конституционно и неконституционно в историята на сръбската държава 80

CONTENTS

MEDIEVAL AGES

St. Chureshki. A Different Perspective on the Beliefs of the Early Middle Age Bulgarians according to Parallels in Ancient and Medieval Sources. 5

N. Markov. Notes upon the Ottoman Iron-Production from the Region of Sofia 26

MODERN TIMES

V. Racheva. The Russian Political Factor and the Bulgarian Idea for Autontmy, 1806-1829. 36

M. Zlatkova. Unknown Letters of Bogdan Filov (continuation) 48

L. Petrov. General Vassil Bojdev and His „Memoires“ about His Mission in Moscow in the Autumn of 1939 58

I. Kiskinov. The Policy of the Fatherland Front Regime in the Western Borderlands 64

PORTRAITS

D. Todorov. Archbishop Josif Sokolski 73

HISTORY RETHINKING

M. Popovski. Constitutional and Nonconstitutional in the History of the Serbian State 80

РУСКИЯТ ПОЛИТИЧЕСКИ ФАКТОР И БЪЛГАРСКАТА ИДЕЯ ЗА АВТОНОМИЯ (1806-1829)

Ваня Рачева

Темата за българското възрожденско общество и неговата политическа зрялост от началото на XIX век получи в последните десетилетия ново историческо осмисляне. Частният проблем за българско автономно развитие в границите на Османската империя като стъпка към независимост поставя някои интересни въпроси¹.

Поради теоретическа неуточненост на термина „автономия“ в историографията битува една непрецизирана употреба. Това създава възможност за условности при квалифицирането на много факти, особено когато липсва съпоставимост на проблема с националноосвободителните движения на съседните балкански народи, където съществуват прецеденти. Развитието на самото понятие налага изясняване параметрите на автономията през първата половина на XIX в. в общобалкански и в конкретно български смисъл. Още повече че терминът, в съвременната му употреба, е по-късно принесен от историографията за обозначаване на фактическото положение на Дубровник, Дунавските княжества, Йонийските острови, Сърбия и Египет. Дали, от една страна, българите, а от друга – руският или османският политически фактори – са влагали подобно съдържание например в често използваните понятия „покровителство“ или „защита“?

Думата автономия има старогръцки произход и означава „самоуправлявам се“, „независим съм“². Според гръците, автономни са държавите, които се управляват по *собствени* закони (курсивът тук и по-долу – мой, В. Р.) и не са били подчинени на ничия чужда власт. В политически и юридически смисъл автономна може да бъде една *общност (колектив)* или *територия*, която е *подчинена* в някакво отношение на *по-висш суверенитет*, но се *администрира свободно*. Автономията противоречи на юридическо-правното понятие на Жан Боден за суверенитета като абсолютна и постоянна власт. Затова се появява терминът относителен суверенитет. Идеята за полусуверенитета търпи развитие с признаването на теорията, че суверенни държави са всички, които упражняват в своите политически граници териториална власт, независимо от това дали са напълно или само частично независими. Това разбиране изяснява историческата категория „автономия“ в политическата история на Балканския полуостров от началото на XIX в., разбирана от юридическо-правна гледна точка като учение за *двата вида суверенитет*. Гледище, станало господстващо през XVIII и началото на XIX век³.

1. При по-задълбочено изследване на темата за българската автономия е възможна съпоставка на издигнатите през първата половина на XIX в. български искания за териториална, административна, данъчна, църковна, културна или политическа автономия, с клаузите на фиксираната в мирния договор от Берлин (1878) автономия на една част от българската национална и държавна територия.

2. Старогръцко-български речник. С., 1992, с. 132.

3. The Encyclopedia international Edition, v. 2, 1964; Chambris, s enciklopedia, 1967 (както пример тук е посочена Източна Румелия от 1885 г.); Enciklopedia Italiana di sientee lettere ed arti, Edizione Roma, 1949, v. 5, p. 582-584.

4. Владикин А. Общо учение за държавата, С. 1992, с. 340, 342.

Степената на автономност се определя със *специален статут* и може в определени граници да бъде частична или местна; административната автономия обикновено е преход към по-широка политическа автономия. В практиката думата се употребява в по-малко абсолютен смисъл, защото не може в една държава да има едно *абсолютно автономно общество*. Така става възможна появата на държави, които не са нито провинции, нито части от друга държава. Международноправната наука сочи няколко вида реално полусуверенни или просто зависими държави и ги определя като *васални* или *протекторирани*. Покровителствените държави могат да бъдат квалифицирани и като автономни, но протекторатът ограничава в определена степен нациите. Подобна автономия е относителна и понякога се квалифицира като *опекунство* или *покровителство*. Тези quasi-държави са създадени от практическата политика, където са възможни всякакви компромиси, затова е трудно да се установи обща дефиниция.

Вярно е, че около понятието „автономия“ има натрупване на значения, които взаимно се допълват, но понякога се изключват. Затова е необходимо да се проследи как се появява автономната идея в българския политически живот от началото на XIX в. Да се види как върху идейното развитие влиянието оказват някои специфични условия като геополитика, степен на обществено-икономическо развитие, международни (и междуетнически за Османската империя) взаимоотношения.

* * *

През март 1806 г. българите Иван Замбин и Атанас Некович подават Прошение до руското външно министерство. В своя документ те предвиждат руска защита за българите в Османската империя и обособяване на покровителствените земи, подобно на Дунавските княжества, чрез особен статут, съобразен с „обстоятелствата на днешното време“⁵. Замбин и Некович са първите български политически дейци, които поставят проблема за българска автономия, разбрана като руско покровителство. Те не само издигат тази идея в националноосвободителното движение, но и предприемат действия, за да приобщат към нея повече българи. Близо две години те се опитват безуспешно да включат съгражданите си от Враца, а чрез тях и Софроний Врачански (1739-1813), като получат от него пълномощно за политически действия. Придавайки характер на общобългарско искане на своята идея, Замбин и Некович искат да използват за нейното реализиране започналата Руско-турска война (1806-1812).

Променящата се след 1807 г. военнополитическа обстановка внася съществени допълнения в разбирането на Иван Замбин за автономно развитие на българския народ. В писмо от 16. 02. 1808 г. той пише, че българите търсят от Русия „защита“, но не конкретизира практическите граници, в които тя ще бъде реализирана. В запазените документи от януари-март 1808 г. руското покровителство, което Замбин вече определя като желание на „всички съотечественици“, се изразява в това че „да бъдат присъединени към Русия“. Още по-ясно е изразена тази идея у включилите се по-късно в акцията Софроний Врачански, според когото руският император ще удостои българите със своето покровителство, като ги „присъедини под премъдрото си управление“ заедно с русите. Дали трябва да разбираме тези изрази буквално? Едва ли Ив. Замбин и С.

5. Enciclopedia Britanica, New Surucy of Universal Knowledge, v. 2, The University of Chicago, 1947.

6. Орешков П., Няколко документа за Пазвантоглу и Софроний Врачански (1800-1812), СББАН. 3, 1914, с. 46.

Врачански, които умело се ориентират в дипломатическите среди, са вярвали, че подобна граница между Русия и Османската империя е възможна. Съществуват податки това искане по-скоро да се тълкува като общоприета за времето си терминология. В документ с дата 26.03.1808 г. Ив. Замбин се обръща към княз Куракин, като търси неговото застъпничество за спасението на българите. „Но под какъв образ – пише той – не българите ще решат.“

В самото начало на XIX в. българите все още нямат място в руските планове за решаване на Източния въпрос⁷. Българската интелигенция е в процес на формиране, а българският въпрос първа ще се поставя. Със своите искания Ив. Замбин, Ам. Некович и С. Врачански изпреварват както възможностите и намеренията на руската политика, така и политическото съзряване на сънародниците си.

Идеята за автономно управление на българския народ търси ново развитие през 1811 г. когато Софроний Врачански от свое име и „по съгласие на цялото общество“ в Букурещ предоставя на главнокомандващия Дунавската армия ген. М. И. Кутузов „Записка“, датирана от 29 май⁸. При предстоящия край на Руско-турската война проблемът за уреждане положението на българите бежанци в Дунавските княжества става един от главните за руското командване. Сключването на мира засилва както у българските преселници, така и у Софроний надеждата за възможна промяна в статута им като подвластно на султана население. Първообразът на Софрониевия документ, съдържащ конкретизирана идея за предоставяне на териториална, културно-просветна и съдебна автономия на българите във Влашко, Румяна Радкова открива в документи на българите-католици в Австрия от началото на XVIII в. Според авторката съставителите и на двата проекта – българите-католици, емигрирали в Маалка Влахия след Чипровското въстание (1688), и, почти сто години по-късно, представители на православните българи в Княжествата, целели извоюването на отстъпки за „изграждането на своеобразна автономна българска област на чужда територия“⁹.

Потокът от български бежанци във Влашко се засилва особено много след 1809 г. и е свързан с преминаването на руските войски отвъд Дунав. Но масово изселване настъпва

7. Орешков П., пос. съч., с. 50-52.

8. За възникването и същността на Източния въпрос в историографията съществуват различни мнения. Интересни са становищата, зародили се през 50-те години на XIX в. Виж: Тодев Ил., Източният въпрос във възгледите на Маркс и Енгелс, ИПр, 1988, 4, с. 79-90. Общо за проблема виж: Първев Ив., Източният въпрос – определение и начало. Минало, 1994, 1, с. 27-38 и посочената там литература.

9. Към 1811 г. Врачанският епископ е една политически ориентирана личност с контакти и авторитет както сред руското командване, така и сред висшата османска власт и с неоспоримо влияние сред българите. Виж: Рачева В., Въпросителни около политическата дейност на Софроний Врачански. История, 1995, 1, с. 31-40. Коментар и историографски оценки на документа от 29. 05. 1811 г. виж у Дојнов С., Българското национално-освободително движение 1800-1812, С. 1979, с. 181-184; Димитров Стр., Общобалкански корени и черти на българската политическа мисъл през първата половина на XIX в., В: България в света от древността до наши дни, С. 1979, с. 395-396; Конобеев В. Д., Българското националноосвободително движение. Идеология, програма и развитие, С. 1972, с. 359; Велики К., Емигрирането на българите във Влахия по време на Руско-турската война от 1806-1812 г., В: Страници от миналото на българския народ, С. 1987, с. 35-36.

10. Радкова Р., Една хипотеза за исторически връзки между българската католическа и православна емиграция, В: Сб. Сто години Чипровско въстание. Принос към историята на българите през XVII в., С. 1988, с. 340, 345-346.

именно по времето, когато главнокомандващ руската армия е М. И. Кутузов. Подтик за емигриране са не само водените на българска територия военни действия, но и широко прокламираните обещания за привилегии в новите поселища¹¹. Българите се заселват компактно в областите около градовете Браила, Турно Мъгурели, Гюргево, Галац. Повечето от тези места са манастирски земи или бивши турски имоти с неуредена сега собственост поради хода на войната. От публикуваните документи може да се установи, че към 1811 г. заселените във Влашко българи имат развито стопанство, отглеждат добитък, за който отказват да плащат данъци, строят пивоварни, воденици¹².

На фона на действителното състояние на българските преселници впечатлява актуалността на Софрониевите искания, съдържащи се в „Записката“ от 29. 05. 1811 г. Българите трябва да бъдат обособени в една „общност“¹³, която да обхваща районите „по левия бряг на река Дунав, като се започне от Турну, Зимнича, Слободзия, Гюргево, Браила, Галац и други места“. Допуска се към „жителите“ на тази автономна област да се включат свободно българи отвъд Дунав. А също така и онези, „които в различно време са напуснали родните си места и са се преселили в Молдавия и Влахия, където се намират под различно подчинение“. Предвидени са условия и покровителствени мерки за добро икономическо развитие и „еднакви права“ с руските търговци. Обособени териториално в рамките на Руската империя посредством предвижданата за граница река Дунав, българските църкви и съдилища ще са на държавна издръжка, но ще имат изцяло български народностен състав и административна независимост от чиновниците на Влашко.

Изложените през 1811 г. искания на Софроний Врачански и групирани около него българи очертават границите на една национално обособена област на чужда територия, но оставят възможност към нея да се присъединят при благоприятни международни условия и българите от „десния бряг на река Дунав“. Това не е друго, освен теоретична възможност за автономно развитие на всички българи. Погрешна е еднозначната оценка, че замисълът на С. Врачански „няма политически очертания, свързани с общонародното националноосвободително движение“. Разглежданата „Записка“ се явява най-пълната до 50-те години на XIX в., от една гледна точка на самостоятелност, българска идея за автономия. Преди всичко, защото все още не съществува в практическата политика български национален въпрос и българите нямат самостоятелно място в Източния въпрос, този проект е исторически нереализуем. Някои Софрониеви идеи обаче са възприети при опитите за уреждането на статута на българските преселници.

11. Бескровнаго А. Г., М. И. Кутузов, Сборник с документи, т. III, М 1952, с. 318, 345, 368; Березняков Н. В., Кутузов в Дунавских княжествах. Сборник документов, Кишинев, 1948, с. 22, 85-86.

12. Documente privind istoria Romaniei, T. 4, V. 1974, с. 373-374; Велики К., Емигрирането на българите..., с. 20, 23; Березняков Н. В., Кутузов в Дунавских..., с. 90; Според събраните от Ст. Романски данни броят на българските семейства през разглеждания период е 20 000 или 80-100 000 души. Виж: Романски Ст., Българите във Влашко и Молдова. Документи. С. 1930, с. 15-16; Виж още Трайков В., Н. Жечев, Българската емиграция в Румъния XIV в. – 1878 г., С. 1986, с. 59-67; Косев Д., Ва. Дикулеску, В. Паскалева, За положението и стопанската дейност на българската емиграция във Влашко през вековете, В: Българо-румънски връзки и отношения през вековете, Изследвания, Т. 1 (XII-XIX в.), С. 1965, с. 292-297.

13. Цитатите от документа са по: Велики К., Емигрирането на българите, с. 35-37.

Потвърждение на казаното е документът от 5. 07. 1811 г., озаглавен „Положение за управление на българите и други колонисти от десния на левия бряг на Дунав“, съставен от статския съветник Коронели¹⁴, който поддържа лична връзка със Софроний Врачански. Замисленото автономно администриране на преселниците не е в руски граници, затова Коронели ги разглежда като „турски области“. Предвиждат се т. нар. „присъствени места“. С функции на местно правителство е натоварен „Комитет за управление на задунайските колонисти“, където се „разглеждат и решават в писмен вид делата на колонистите, и който ще се грижи за стопанското им устройство“. Състои се от главен попечител, негов помощник и още двама членове. Местните въпроси ще се решават от „словесни съдилища“. Конкретните предложения за състава и правомощията на управленските органи са разработени съобразно с „управлението, към което преселниците са привикнали в своето отечество“. Проектът на Коронели предвижда съдебна автономия, подчинена на султана, защото последен арбитър е не друг, а „централното турско правителство“. Духовните дела на колонистите са поверени изцяло на „българския архиерей Софроний, пребиваващ в Букурещ“. В случай на несъгласие с неговите решения или при невъзможност да бъде улеснена дадена молба, колонистите трябва да се обърнат към „угрoвлашкия митрополит“, а не към Цариградската патриаршия. Предвижда се административна автономия, като заселниците се разделят „на шест части“. Към всяка от тях Комитетът определя по един пристав, който обаче се утвърждава от руският главнокомандващ, защото българите не желаят да зависят от влашкия и молдовски Дивани. Изброените длъжности са на шат към руското командване. Този документ е съобразен с военните условия и едва ли е приложен след подписването на мира между Русия и Високата порта. Някои от залегналите тук предложения все пак получават по-нататъшно развитие в дейността на Ат. Некович като пълномощник на българите¹⁵.

Букурещкият мирен договор (1812) осигурява привилегиите на Дунавските княжества и вътрешното самоуправление на Сърбия, но не променя политическия статут на България. Положението на българите остава предмет на дейност на групирани около Софроний българи.

14. Цит. по: Конобеев, В. Д., М. Шахотина, Из истории политических связей России с руководителями национально-освободительного движения Болгарии в 1806-1812 г., ИИИ, Т. 20, 1968, с. 382-386. Руският чиновник Коронели е назначен още на 7/19. 09. 1809 г. от главнокомандващия генерал Баграцион за управляващ всички превзети от Русия територии от дясната страна на Дунав. По всички въпроси, касаещи гражданското им управление, военоначалниците трябва да се обръщат към него. Като главен попечител на българските преселници той съставя и проект за самостоятелно управление на българите в Бесарабия, който е силно повлиян от идеите на Софроний. Виж: Устройство задунайских преселенцев в Бесарабии и деятельность А. Р. Юшневского. Сборник документов. Кишинев, 1957, с. 21-29.

15. За участието на Ат. Некович в събитията от 1808-1812 г. са запазени някои свидетелства на руската администрация и военното командване и благодарствени писма от българската емиграция. Конобеев, В. Д., М. Шахотина, Из истории..., с. 376-377; Косев Д., Ва. Дикулеску, В. Паскалева, За положението и стопанската..., с. 44; Конобеев В. Д., Българското..., с. 166; Стоянов В. Д., Исторически материали по нововъзраждането на българският народъ. ПСП. БАН. 1883, кн. 6, с. 145-146. Когато руските войски напускат Влашко, главнокомандващият адмирал Чичагов със заповед от 20. 07. 1812 г. нарежда Ат. Некович да продължи да изпълнява функциите на български депутат. Виж още: Бояджиев П., За личността и обществената дейност на Атанас Некович, Векове, 1981, 5, с. 44.

16. За Димитър Попски виж: Радокова Р., Димитър Попски и неговата ода, посветена на Софроний Врачански, Векове, 1980, 4, с. 44-48.

Според Б. Райков и В. Д. Конобеев представа за техните идеи дава Огата от 25. 03. 1813 г., написана от Димитър Попски¹⁶ и посветена на Врачанския епископ. Двата автори изказват мнението, че в документа „за пръв път се прокарва, макар и не съвсем ясно, идеята за национална автономия на българския народ по подобие на съседните балкански народи“¹⁷. Това твърдение вероятно се основа на призива, отправен от Димитър Попски към българите да се възползват от „това удобно време“, за да „не останем и ние нещо по-долу отъ другите народ, каквото греци, власи и про/чее/“. Като се вземе под внимание политическата обстановка на Балканите в началото на 1813 г., когато е датиран документът, както и липсата на конкретни данни, става трудно да се защити мнението за ново активизиране сред българите и издигането на нови политически идеи. Без да омаловажавам значението на заложените мисли в цитирания документ, мисля, че трябва да се отпаде по-голямо значение на емоционалния момент при съставянето му.

Провъзгласеният от Виенския конгрес (1815) за основополагащ в политиката на европейските държави принцип за противодействие на всяко движение, насочено срещу „законните господари“, прави вече трудно осъществима безпрепятствената руска намеса в делата на Османската империя. Русия обаче продължава да оказва подкрепа на християните в рамките на предварителните договорености между двете империи.

Допустимо е това да са политическите мотиви на Атанас Некович и Александър Некович, довели до идеята да ангажират през 1819 г. с българския въпрос руския посланик в Цариград Г. А. Строганов. Както четем в по-късен проект, Просбата от 30. 07. 1828 г., те двамата били „изпратени в Константинопол“¹⁸. В документа не се уточнява от кого, но вероятно са упълномощени от представители на българската емиграция в Букурещ. Не случайно през 1819 г. двамата Нековичи се обръщат към представител на чужда държава, а не пряко към султана. Търсейки съдействието на руския посланик, те вероятно се позовават както на прецеденти в руската политика, така и на капитулационния имунитет, който може да повлече след себе си вмешателство на заинтересована Велика сила. Целта им е да ходатайстват „за облекчаване на този нещастен балкански народ“ – лаконичен израз, който не позволява да се конкретизират исканията. Трябва да се има предвид обаче, че събитията от 1819 г. ще бъдат използвани като предистория, когато през 1828 г. Ал. Некович сам ще представи на руския император Николай I проект с искане за българска автономия, подобно на съседите. Допустимо е тогава, че и през 1819 г. се е влагало подобно съдържание. Ако се позовем на непубликувани руски архивни документи, интерпретирани от В. Конобеев, преговорите на двамата българи с Г. А. Строганов били за възстановяване правата и привилегиите на българските преселници в Дунавските княжества, обявени още от М. И. Кутузов. Според автора ставало дума за принципите за организиране на преселниците, „разработени още през 1811 г. от Софроний Врачански“¹⁹. Константин Велики, друг познавач на проблема, твърди, че двамата отиват в Цариград, за да работят най-вече за българите, останали под турско робство²⁰.

17. Райков Б., В. Д. Конобеев, Обръщение на българската емиграция в Букурещ от 1813 към българския народ, ИИБКМ, 1971, т. XII (XVIII), с. 91.

18. Романски Ст., Българите във..., с. 36-37.

19. Конобеев В. Д., Българското..., с. 226.

20. Велики К., Политическата дейност на българската емиграция във Влахия в първите две десетилетия на XIX в., В: Страници от миналото..., с. 70.

Малкото съхранени сведения не позволяват да се допълни развитието на българската идея за автономия с инициативата в Цариград от 1819 г. А това би било интересно, след като нейните организатори се явяват отново дейците от началото на века в лицето на Ам. Некович²¹.

Руският отказ за намеса в полза на българите внася известно разминаване в политическите действия на двамата родственици. Ам. Некович се придържа към руската политика и се противопоставя на участието на българи в Гръцкото освободително въстание. Когато в началото на 1827 г. в Цариград пристига новият руски посланик А. И. Рибопиер, тук идва и Некович с надежда отново да постави българския въпрос. След арестуването на Атанас от турските власти, мястото му се заема от неговия племенник²².

С името на Александър Некович е свързана идеята за избирането на „български княз“ по време на Заверата (1821). В началото на 20-те години Некович е известен сред някои българи в Княжествата като „Александър Господар“ или „Александър Български княз“. Стр. Димитров се опитва да придаде на тази титла по-реални очертания, като пише, че става въпрос за „глава на бъдещата българска провинция“. На този балкански паралел се спира В. Трайков, като извежда в лицето на Ал. Некович български аналог на Карагеорги, Обреновичите, Ипсиланти и Владимиреску²³. Липсата на подробности обаче не дава възможност с такава категоричност да се определя конкретното идеологическо съдържание на тези идеи с оглед проблема за българската автономия. Не позволява и да се определи тяхната популярност²⁴.

На 14/24. 04. 1828 г. Русия обнародва манифест за война с Османската империя в защита на гръцките интереси (впрочем и на своите интереси също). Прехвърлянето на руските корпуси отсам Дунав, приближаването на флота в района на Силистра и бързото настъпление на генерал-майор Ушаков към Варна очертават известно оперативно предимство на русите. На 14. 07. 1828 г. император Николай I разрешава създаването на Земска войска от „благоденствени българи“, при условие, че след подписването на мира с Турция, участниците ще се преселят в Русия. През втората половина на юли и началото на август с. г. руското командване групира големи части към силната турска крепост Шумен. Българите в лицето на Ал. Некович поставят пред Русия ново искане за автономия. На 30. 07. 1828 г. той подава Просба до главнокомандувачия руските войски в България с ходатайство да се дадат на българите същите права и покровителство, с което се ползват Сърбия, Влашко, Молдова и Гърция. Тази молба е придружена от лично писмо до руския император със същата дата, написано в лагера до Шумен. На 9. 08. двете български молби, заедно с писмо от ген-фелдмар-

21. И други факти говорят в подкрепа на твърдението, че идеята за автономия и опитите за нейното реализиране от началото на века до Одринския мирен договор (1829) трябва да се свържат с ограничен кръг от дейци. Така например в списъка на тези, които ще подпишат пълномощното на Александър Некович през 1828 г., стои името на Симеон Кипарис от Враца. Чрез него Ив. Замбин води своята преписка с Букурещ през 1806 г. Виж: Орешков П., Няколко документа..., с. 47-48. Фигурира подписът и на Д. Попски.

22. Конобеев В. Д., Българското..., с. 222; Бояджиев П., За личността..., с. 44; Велики К., Политическата дейност..., с. 70.

23. Димитров Стр., Общобалкански корени..., с. 400; Трайков В., Идеологически течения и програми в националноосвободителните движения на Балканите до 1878 г., Варна 1978, с. 122; Дойнов С., Русия и българското политическо движение през XVIII и първата половина на XIX в., ГСУ-ИФ, 1989, т. 77, с. 168; Велики К., Политическата дейност..., с. 70-71.

шал Витгенщайн, са препратени до руския министър на външните работи граф К. В. Неселроде. Тези документи съставят специална папка със заглавие „Дело на българския депутат Александър Некович, явил се в руския лагер при Шумен и оттук отправено за лично представяне на Господаря Император, под Варна, 02. 11. 1828 г.“²⁵

В документа от юли Ал. Некович се позовава на всички предишни български искания за гарантиран автономен статут в границите на Османската империя. Посочена е дейността на Ив. Замбин и Ам. Некович в Петербург и на Софроний Врачански в Букурещ по време на Руско-турската война от 1806-1812 г. Изброени са също даруваните от М. И. Кутузов привилегии за българските колонисти в Княжествата, както и акцията на Ам. и Ал. Нековичи в Цариград през 1819 г. и последният неуспешен опит на Ам. Некович, арестуван в османската столица през 1827 г. Несъмнено, българската идея за автономно развитие търпи еволюция. Интересно е да се установи в каква посока²⁶.

Текстът на подадения до руския главнокомандващ Меморандум показва, че Ал. Некович е упълномощен от българския народ да представи „неговата нужда“. А тя е: руският император да приеме „под свое покровителство и този нещастен народ, разсеян по разни места на турските владения“, както е „благоволил да приеме под свое покровителство и защита Сърбия, Влахия, Молдова и Гърция“. Конкретната молба към император Николай I (1825-1855) е да удостои българите с „такова монаршеско покровителство, с каквото ще бъдат удостоени другите едноверци“, обитаващи цитираните вече земи²⁷. Добре известно е, че първите три по това време имат различен статут и различна степен на автономност спрямо Портата, а гърците водят борба за независимост; но и за тях в настоящия момент Великите сили предвиждат автономия. От документа е видно, че не може да се говори за конкретизирана представа за българско автономно устройство; още по-малко исканията могат да се тълкуват като политическа автономия, равнозначна на политическо освобождение. Основният замисъл на българските искания прозира в опита да се ангажира в самото начало на войната руската политика с българския въпрос. Стремещът е да се получат гаранции за действително изпълнение на многократно даваните обещания за защита,

24. Една приписка от същото време съдържа интересен мотив за приемственост в „политическите“ представи на масовия българин от Възраждането. Много лаконично анонимният автор измерва в своето съзнание значението на Руско-турската война (1806-1812) и Гръцката завета (1821) с поскъпването на житото и солта. И двете събития се определят от историографията като значими за политическото съзряване на българите. Виж: Писахме да се знае. Приписки и летописи. С. 1984, с. 139.

25. Папката съдържа и недатиран анонимен документ. Представява проект за освобождението на българите, а съдържанието му насочва към вероятния съставител – руски представител на Дипломатическата канцелария. Романски Ст., Българите..., с. 39.

26. Според някои изследователи през 1828 г. ясно е формулирано желанието за „политическа автономия на българските земи като предпоставка за отделяне на България от империята и създаването на независима българска държава с помощта на Русия“. Съветският историк В. Д. Конобеев приема, че в документите се говори „недвусмислено за такава политическа автономия, каквато имат Молдова, Влахия и Сърбия“. Конобеев В. Д., Българското..., с. 222-224; Дамянов И., Проект за създаване на независима българска държава през 1828-1829; В: Одринският мир от 1829 г. и балканските народи. С. 1981, с. 144; Дойнов С., Русия и българското..., с. 173; Трайков В., Идеологически течения..., с. 128.

27. Романски Ст., Българите в..., с. 38.

като Русия разпростре и върху българите своето право на покровителство. Това българско желание в настоящия момент обаче не придобива конкретни измерения.

Трудно може да се установи доколко дейността на Ал. Некович намира подкрепа сред българите в Османската империя, след като той идва като „представител на букурещките емигрантски кръгове“. Сред упълномощилите го като „български депутат“, специално „депутат на преселените в Румънските княжества българи“, личат имената на тринадесет българи. Сега те живеят в Букурещ, но произлизат от различни краища на България²⁸. Интересно е и мнението на Иван Селимински, един от дейците, които след Одринския мир (1829) работят по реализиране на проект за българска автономия. Като се отчита субективната му оценка, неговото свидетелство е от малкото, писани след разглежданите събития. Селимински твърди, че само няколко от подписаните пълномощното на Ал. Некович са „търговци от Турция“. Неговата критика е насочена към останалите, „които имат претенции да се уважават като родолюбци“. Ако действително са били такива, „в това общо полезно дело би трябвало и те да бъдат подписани“. Селимински изтъква и друг интересен мотив в подкрепа на допускането му, че идеята от юли 1828 г. е поредната инициатива на тесен емигрантски кръг. Селимински упреква българите, че след смъртта на Некович нямали „честолюбието“ да изпратят в руския щаб друго лице като „представител на нашия народ“²⁹.

Според руските архиви „Делото на Ал. Некович“ съдържа още документи. На 30. 09. 1828 г. той подава нов Меморандум идентичен с този от 30.07. На 8 същия месец с писмо до генерал-майор Делингсхаузен заинтересованият Николай I нарежда да се съберат повече данни за българския депутат, като се проверят пълномощията му. Този факт косвено показва, че документите от юли – септември са българска инициатива, несъгласувана с руски официални представители. От Девня на 22.09. пълномощното на Некович е препратено до руския външен министър граф Неселроде. То е придружено с нова, недатирана молба. В нея „депутатът на българския народ“ излага нуждите на българите във Влашко и Молдова³⁰. Българите да бъдат освободени от някои данъци, да си имат свои съдилища и своя църква с църковна администрация, подобно на арменския и еврейския народи. Да им се предостави също така училищна автономия, за да се обучават българите на роден език, което се пречатства от съществуващото сега положение. Да се избере един Главен попечител, който да се застъпва за заселниците пред княжеските Дивани. Като общ началник на всички българи, пръснати „където и да било във Влашко“, той ще допринесе те да се запазят като отделна националност³¹.

Това е един от най-подробните проекти за автономно управление на българите в Дунавските княжества след разгледаната вече „Записка“ на Софроний Врачански от 1811 г.

28. Романски Ст., Българите в..., с. 41-42; Библиотека „Д-р Иван Селимински“, 1904, т. II, с. 62-63; Трайков В., Идеологически течения..., с. 128. В. Конобеев защитава не много убедително идеята, че в организирането на мисията на Некович участва и Георги Мамарчев. Следователно това искане на българската емиграция не бива да се разглежда „без да се свързва с въоръжената борба на българските отреди“, Конобеев В. Д., Българското..., с. 225-226.

29. Библиотека „Д-р Иван Селимински“, т. II, с. 57. Ал. Некович умира в освободената от русите Силистра в навечерието на сключването на примирие през 1829 г.

30. Конобеев В. Д., Българското..., с. 220; Романски, Ст. Българите..., с. 36-43; Трайков В., Н. Жечев, Българската емиграция..., с. 247.

31. Романски, Ст., Българите..., с. 41-43.

Съставителите на документа вероятно не са смятали за необходимо да определят на Русия или на султана ще принадлежи върховната власт над тези българи, като са имали предвид действителното положение на Влашко и Молдова като автономни провинции на Империята под руска протекция.

Историкографията дава различни оценки за отношенията на руския император към българските искания от юли-септември 1828 г. Военното командване съставя свой проект, в който се посочват границите на независима България, предвижда се уреждане на администрация и българска войска начело с руски офицери. Държавата се управлява от „принц“ или „господар“. Така руската политика се доближава до „идеята за създаване на българско автономно княжество“³². Подобни оценки трябва да отчитат конкретния момент, хода на двегодишната война и политическия интерес на Русия. Нереализируемостта на подобен проект е предопределена и от поетите от руския император международни ангажменти, които не предвиждат промяна в статута на българите.

Руското нахлуване отвъд Дунав поставя българското население в трудно положение. То изоставя мирния си труд и своите селища, за да се преселва в райони, отдалечени от военните действия. Подобна политика на изселване на цялото немюсюлманско население между Варна и Мидия турското правителство провежда от самото начало на войната³³. Българите се опитват да противодействат с въоръжена съпротива и като търсят защита от руския главнокомандващ в Одрин. Така през 1829 г. се стига до един парадокс: заобиколените от доброто разположение на местното християнско население руски войски сържат самостоятелните български действия и настоятелно ги подканят да остане мирни по домовете си. Тази политика съпътства липсата на военна офанзива.

Но през май 1829 г. лично главнокомандващият генерал Дибич предлага въоръжена подкрепа за българско въстание, най-вероятно само за Югоизточна България³⁴. Той предвижда впоследствие семействата на „въстаналите българи“ да се заселят „между Траяновия вал и Дунав“. Обособяването им в район с точно определени граници в близост до Русия ще даде възможност след сключването на мира да им се обезпечи „полунезависимо положение, подобно на това, с което се ползват Княжествата“. Някои историци се позовават на два различни във времето проекта за българска автономия (руският, от май 1829, и българският проект за автономно княжество в Добруджа (1831г.)³⁵) и като се основават на допускания и аналогии с последвали събития, търсят „българско авторство“ на тази идея. Трябва да се има предвид, че ген. Дибич разработва проекта

32. Трайков В., Идеологически..., с. 129. В. Д. Конобеев не открива този документ в руските архиви и изказва своето съмнение в съществуването му. Вж: Конобеев В. Д., Българското..., с. 226-227.

33. Шеремет В., Функционирование военных и гражданских институтов Османской империи в условиях войны с Россией 1828-1829 г. В: Восток в Новое время, экономика, государственный строй. М. 1991, с. 204-205; Димитров Стр., Н. Жечев, В. Тонев, История на Добруджа, С. 1988, т. 3, с. 142.

34. Жечев Н., Българите в Руско-турската война от 1828-1829 г., В: Одринският мир..., с. 123-129. Ген. Дибич е противник на „революционните движения“ в мирно време и смята, че принципът на властта и подкрепата му е свещена. Цитатите тук и по-долу от неговото писмо виж у: Русская старина, г. XII, 10, 1881, т. 32 (9-12), Император Николай Павлович и граф Дибич Зabolканский, с. 562-567. Виж също: Конобеев В. Д., Българското..., с. 239.

35. Виж Тонев В., Добруджа през Възраждането (културен живот, църковно-национални борби, революционни движения), Варна, с. 196-198; Димитров Стр., Н. Жечев, В. Тонев, История на Добруджа, т. III, с. 158-159.

като алтернатива на изселването на българи в Русия. Идеята възниква в личната кореспонденция между него и руския император. Новото тук е предложението за ограничена автономия под суверенитета на турския султан на гранична българска етническа територия. В своя отговор Николай I не отхвърля тази идея, но я оценява като „трудно осъществима“.

От последните месеци на войната са запазени сведения за български молби до руския император от различни селища (Враца, Сливен, Котел и др.). Българите търсят руска подкрепа с оръжие за самоотбрана. Исканията са насочени и към гарантирано руско „покровителство“ след мира и „същите свободи, които вече били дадени на трите християнски народа“³⁶. Христоматиен пример е известната Молба на богат жител от с. Факия, Бургаско. Тя е предоставена на руския дипломат Феликс Фонтон³⁷. В лично писмо от декември 1829 г. до Павел Ив. Кривцов, секретар на руското посолство в Прусия, той предава съдържанието на шестнадесетте точки, в които неговият хазаин е изложил желанията на българите. Ето по-важните от тях: сами да се съдим; сами да събираме царския данък, а харач, беглик и ангария да няма; никъде да няма субаши и спахии; и ние оръжие да носим, както и турците; да строим църкви където и когато поискаме, които да имат камбани; да има права за всеки – както за турчина, така и за българина³⁸. За съжаление Фонтон не коментира тези искания. Най-вероятно, те остават в неговата лична кореспонденция до 1862 г., когато публикува част от писмата си. Анализът на шестнадесетте точки показва, че оплакванията са свързани с липса на административно-фискална и църковна автономия на българските земи, за да може, по изреча на автора от с. Факия „да бъдем свободни“.

Активизирането на българите получава масов характер непосредствено преди и след подписването на Огринския мирен договор (14. 09. 1829 г.). Някои изследователи изтъкват, че по своето идейно съдържание молбите „напълно съответствали на Меморандума, подаден от Ал. Некович през 1828 г.“. Разликата е, че сега този въпрос се поставя общо от цялата страна. Малкото автентични документи свидетелстват, че действително идеята за придобиване на гарантирана от Русия автономия на българските земи се възприема вече от значително по-широк кръг. За това допринася, по-скоро, опасността от произвола на турското откъсване след изтеглянето на руските войски. Следователно популяризирането на подобна идея трябва да се търси в променящата се обстановка на полуострова и нарасналото политическо умение на българите да се ориентират сами. Не може да се отрича влиянието, авторитетът и предприетите практически действия на дейци като Александър Некович. Това обаче не означава непременно съгласуваност между намеренията на българската емиграция да изложат

36. Конобеев В. Д., Българското..., с. 263-264; Трайков В., Идеологически..., с. 130; Жечев Н., Българите в..., с. 130-131; Дойнов С., Русия и българското..., с. 175; Библиотека „Д-р Иван Селимински“, т. II, с. 85.

37. По това време Ф. П. Фонтон заема чиновническа служба в дипломатическата част при Главния щаб на Дунавската армия. Своите разсъждения за бъдещето на Турция той излага в личната си кореспонденция от 1828-1829 г. Според него българите напразно очакват „освобождението си“; българска държава ще възникне „след половин столетие“. Неговите идеи за автономно развитие на всички балкански народности – „гръцката, българската, сръбската, румънската и дори албанската“ нямат отзвук сред руските правителствени среди. Виж: Разбойников А., Писмата на Феликс Павлович Фонтон от 1829 и 1830 г., Балкански преглед, 1946, с. 51; Руски пътеписи за българските земи. XVII-XIX в., С., 1986, с. 82-96.

38. Руски пътеписи..., с. 87-88.

пред Русия в началото на войната българския проблем и молбите на населението от вътрешността на Османската империя. Няма основание исканията от с. Факия да се определят като първа по рода си политическа програма, поставена от вътрешността на България. Това, разбира се, никак не омаловажава тяхната стойност на документ, който потвърждава в края на двадесетте години на XIX в. идеята и народностното съзряване на българите.

В края на войната става ясно, че Русия предоставя „правото на преселване“ на жителите на Румелия и България, които непосредствено или косвено са участвали във военните действия. При тази „тясна вратичка“ само за няколко месеца ще преминат по различни сведения около 80-100-130 000 души бежанци³⁹. Останалите български молби, според инструкциите на императора, трябвало да бъдат отклонявани⁴⁰. С това фактически е заявено, че въпросът за автономия на българите няма да бъде обсъждан. Русия демонстрира готовност да сключи приемлив и за Турция и за западните държави, мирен договор.

* * *

В представените тук проекти за автономия на българските земи може да се открият общи черти. Независимо от степента на изясненост на представата за конкретния автономен статут, търсенето на съдействие за неговото реализиране изцяло е насочено към Русия. Не случайно проекти се издигат при руско-турска военна кампания. Това обаче неминуемо ги обрича на неуспех, защото българите нямат самостоятелно място в руските политически планове за решаване на Източния въпрос. Русия едва през 1828 г. се доближава до идеята за създаване на българско автономно княжество; но ще трябва да мине доста време, докато се ангажира практически с осъществяването ѝ.

Първите автори на идеята за автономен статут на българските земи са Ив. Замбин и Ал. Некович. Те търсят аналог с политическата ситуация в Дунавските княжества от началото на XIX в. Инициативата им е подета от Софроний Врачански и Българското политическо общество в Букурещ. В своя проект българският Архиепископ предлага теоретична възможност за полусамостоятелно развитие на всички българи – и в Княжествата, и в Османската империя. Документите от лятото на 1828 г. затвърждават впечатлението, че до началото на тридесетте години проектите за българска автономия са инициатива на тесен емигрантски кръг. В подкрепа на това твърдение са не само имената на авторите, но и фактът, че в цитираната молба от месец юли 1828 г. Ал. Некович споменава като предистория и обосновка на исканията си всички досегашни български акции за автономно развитие, разбрано като руско покровителство на гарантиран статут в Османската империя. Едва в края на разглеждания период подобна идея получава масово разпространение. Но сега исканията имат различен подтик. Политическият елит на българската емиграция иска по този начин да постави българския въпрос на вниманието на руския император в бъдещия мирен договор; молбите на българите от вътрешността на страната целят да ангажират Русия със защита от турския произвол след подписването на мира.

39. Димитров Стр., Н. Жечев, В. Тонев, История на Добруджа..., с. 142; Дойнов С., Преселнически движения от българските земи по време на руско-турските войни през първата половина на XIX в., В: Русия и Българското възрождение. С. 1981, с. 308.

40. Конобеев В. Д., Българското..., с. 268.